

Källkritiskt bottenläge

*Genmäle av fil lic Nils Bruzelius**

Simon Moores och Jerker Widén har gjort en ”källkritisk analys” [sic] av min licentiatavhandling ”near friendly or neutral shores”. Deras arbete saknar dock den nödvändiga redovisningen av hur denna källkritik genomförts. Då jag nu fått möjlighet att presentera min forskning i en vidare krets, vill jag koncentrera mig på att redovisa hur jag valt ut och värderat de källor jag använt mig av samt kritiskt granska Moores och Widéns källor.

Min avhandling behandlar utvecklingen och driftsättningen av den första generationen av amerikanska Polarisubåtar och hur dessa ubåtars operationer påverkade den amerikanska politiken gentemot de skandinaviska länderna. Strategiskt sett var ubåtarna med sina kärnvapenbestyckade robotar ett mobilt ”andraslagsvapen”, vilket skulle säkerställa USA:s förmåga att vedergälla ett sovjetiskt anfall. Ubåtarna måste skyddas från fientlig upptäckt och

bekämpning, så att deras avskräckande förmåga till vedergällning aldrig riskerades.

Ubåtarna hade byggts på kort tid. För att möjliggöra en tidig sjösättning hade man tvingats avstå från att bullerdämpa ubåtarnas atommaskineri. Ubåtarnas maskineri bullrade. Efter det att den första Polarisubåten *USS George Washington* den 15 november 1960 hade lämnat den amerikanska ostkusten, kunde US Navy med passiva spaningssystem följa hennes färd hela vägen över Atlanten.¹ Att gruppera ubåtarna i havsområden där Sovjetunionen kunde bygga liknande passiva spaningssystem var därför uteslutet.² Ubåtarna skulle skyddas från upptäckt genom att grupperas nära vänliga eller neutrala kuster.

För att slippa de tidskrävande resorna fram och åter över Atlanten upprättades i februari 1961 en amerikansk ubåtsbas i Skottland. Innan avtalet om denna ubåtsbas kunde undertecknas, träffade president

* Författaren är kommandörkapten i flottans reserv

- 1 Whitman, Edward C: “SOSUS: The Secret Weapon of Undersea Surveillance,” *Undersea Warfare* magazine, Winter 2005 vol 7, nr 2.
- 2 National Security Archives hädanefter förkortat NSA, US Nuclear History, item NH00570. *Introduction of the Fleet Ballistic Missile into Service, Appendix A*, s 11.

George Washington (SSBN-598) löper in i basen Holy Loch, Skottland någon gång före maj 1963. Foto: www.navsourc.org/Ken_Robarge

Eisenhower och premiärminister Macmillan en överenskommelse som innebar att den brittiska regeringen måste ge sitt medgivande, innan en robot fick avfyra från brittiskt sjöterritorium.³ Med de skandinaviska länderna träffades av naturliga skäl inga motsvarande överenskommelser eftersom

the potential use of Scandinavia as a base for western retaliatory operations is limited by Swedish neutrality and the unwillingness of Denmark and Norway to permit such use.⁴

Polaris var en viktig del av den amerikanska kärnvapenpolitiken och omgärdas där-

3 NSA, US Nuclear History, item NH01265. Polaris Missile Launches within British Territorial Waters; Transmittal of Letter from President Eisenhower, Top Secret, Cable, 349, July 15 1960, 3pp.

4 NSA Presidential Directives, item PD00604. U.S. Policy Toward Scandinavia (Denmark, Norway and Sweden) Secret, National Security Council Report, NSC 6006/1, April 6, 1960, 25 pp 3. Jag anser att det var Polaris man avsåg med denna skrivning, då det aldrig var aktuellt att basera SAC i det nordiska området.

för fortfarande av betydande sekretess med tydliga inslag av vilseledning, en så kallad ”livvakt av lögn”. Professor Harvey M Sapolsky från MIT i Boston, som ägnat Polaris betydande intresse, har formulerat sakerna tillstånd enligt följande;

they are also the nation’s deepest, most well-guarded secrets, and thus on some level knowable to only a handful of government insiders. The public expression of these policies may be made intentionally misleading so as to protect the real policies from prying eyes, foreign and domestic.⁵

Källkritisk metod

Den metod jag har använt för att klarlägga fakta, kringgå livvakter och se igenom dimridåerna är att med ett periskopalt perspektiv kritiskt granska tillgängliga källor. Hur denna granskning gått till vill jag demonstrera genom att bedöma två utsagors trovärdighet vad avser räckvidden på den första generationen av ubåtsbaserade Polarisrobotar. Räckvidden var av central betydelse för systemets funktion. Ju längre räckvidd, desto fler städer i Sovjetunionen var möjliga att beskjuta från en och samma position, alternativt kunde Moskva beskjutas från ett större havsområde. Det

var därför naturligt för US Navy att i vilseledande syfte överdriva eller åtminstone inte underdriva robotarnas räckvidd.

Första utsagan

USA:s överbefälhavare, generalen N F Twining (Air Force) presenterar den 13 januari 1960 Polarisrobotens prestanda för Department of Defense Subcommittee of the House Committee on Appropriations. Under denna kvalificerat hemliga presentation anges robotarnas räckvidd till 1200 NM (Nautiska mil) ett värde som förväntas öka till 1500 NM. På den förevisade overhead-bilden är räckvidden 1500 NM inritad.⁶

Andra utsagan

Kommendör Christman, ordförande för Polaris Missile Committee, presenterar, i maj 1964, för Polaris-projektets ledningsgrupp ett besparingsalternativ som studerats inför ombeväpningen av de första fem ubåtarna. I stället för en dyrbar konvertering från Polaris A-1 till Polaris A-3 hade ett alternativ studerats, där man utnyttjade första steget från Polaris A-1, räckvidd 1109 NM, tillsammans med andra steget från Polaris A-2, räckvidd 1553 NM, och skapar Polaris A-1,5 med en beräknad räckvidd av 1230 NM.⁷

Utsagor i historiska källor kan bedömas

-
- 5 Sapolsky, Harvey M: “The U.S. Navy’s Fleet Ballistic Missile Program and Finite Deterrence”, i Sokolski, Henry D (ed): *Getting MAD: Nuclear Mutual Assured Destruction, its Origins and Practice*, Strategic Studies Institute, 2004, s 123.
 - 6 NSA, US Nuclear History, item NH00417. *Presentation before the Department of Defense Subcommittee of the House Committee on Appropriations. Top Secret Testimony*, January 13, 1960, s 11 and chart 18.
 - 7 NSA, US Nuclear History, item NH00785, *Proceedings of the Steering Task Group: Task II-Monitor the Fleet Ballistic Missile Development Program, 43rd Meeting-27, 28 May 1964*, s 177.

efter fem kriterier nämligen; äkthet, beroende, tidsavstånd, tendens samt kompetens.

Äkthet

Båda utsagorna är hämtade från tidigare hemligstämplade dokument. Det finns ingen grund för att antaga att någon av händelserna, general Twinings presentation och kommandör Christman föredragning, inte skulle ha ägt rum. Utsagornas äkthet kan därmed anses som likvärdig (hög).

Beroende

Källorna är oberoende av varandra. Båda källorna kan anses som varande ”primärkällor”. Kommendör Christmans uttalande återfinnes i ett maskinskrivet protokoll, grundat på stenografiska anteckningar. Vill man vara petnoga kan man visserligen hävda att de stenografiska anteckningarna är primära och det maskinskrivna protokollet är sekundärt. Så petnoga är dock inte jag. General Twining’s uttalande är hämtat från en föredragnings-PM med bilder. Teoretiskt kunde visserligen generalen ha sagt något helt annat än vad som stod i hans PM, men eftersom han kom från flygvapnet bedömer jag det som sannolikt att han höll sig till manuskriptet när han orienterade om marina vapensystem.

Tidsavstånd

Båda utsagorna är daterade. Det intressanta med första utsagan är att den görs ett halvår innan det att första roboten provskjuts från en ubåt i uläge. Utsagan kan alltså inte vara grundad på någon uppmätt räckvidd utan måste vara ett uppskattat värde. Andra utsagan däremot görs efter det att robotarna

har varit i operativ tjänst ett antal år och flera noga kontrollerade provskjutningar har genomförts. Tidskriteriet ger den andra utsagan högre trovärdighet än utsaga ett.

Tendens

General Twining har med största säkerhet inte själv skrivit ned vad han skall säga, än mindre ritat de visade bilderna själv. Det hade med största säkerhet utförts av en handläggare i marinstaben. US Navy hade ju som tidigare nämnt en legitim anledning att söka överdriva robotarnas räckvidd. En hög officer förväntas naturligtvis inte ljuga, allra minst inför folkvalda politiker, men general Twinings påstående kan inte klassificeras som en lögn då han bara redovisade ett uppskattat värde på räckvidden. Kommendör Christman hade som chef för Polaris Missile Committee en detaljerad kunskap av Polarisrobotens funktion och prestanda. Vid tidpunkten för uttalandet skall Polaris A-1 roboten inom ett år bytas ut och det finns i den trånga krets uttalandet görs i inte längre någon anledning att upprätthålla någon officiell linje vad avser robotens räckvidd. Utsaga två kan därmed anses som mindre tendensiös än utsaga ett.

Kompetens

Även om general Twining har betydligt högre militär grad än kommandör Christman, är den senares kompetens, vad gäller Polarisrobotar, högre än generalens, åtminstone vid den tidpunkt som generalen gör sitt uttalande. Efter det att provskjutningarna av robotar påbörjats får nämligen general Twining tillfälle att vara med ombord på

ubåten under ett provskott. Provet misslyckas, roboten skjuts iväg men robotmotorn startar ej, varvid roboten faller tillbaka ned i vattnet och träffar ubåtsskrovet ”with a resounding smack”. General Twining och hans entourage blir därvid så förskräckta att ”only the laundryman will know the extent of their fear”.

Sammantaget gör jag bedömningen att kommendör Christmans utsaga är den mest trovärdiga och att räckvidden för den första generationen Polarisrobotar var 1109 NM. Det är mig veterligen första gången, som räckvidden för Polaris A-1 undersökts i vetenskapliga sammanhang.

Fristad i Skagerrak

Med ett liknande källkritiskt granskande av relevanta primärkällor har jag visat följande. Den grundläggande målsättningen för Polarisrobotarna var att Moskva skulle kunna nås från en avfyringsplats till sjöss. För att uppnå detta krävdes en räckvidd om minst 900 NM. Det enda tänkbara havsområde som ligger närmare Moskva än 900 NM är Skagerrak. Avståndet från Vinga till Kreml är 876 NM.

För att nå alla de ”stora” städerna, Moskva, Leningrad, Kiev, Kharkov och Gorkij, räckte det dock inte med 900 NM utan för detta krävdes enligt gjorda beräkningar

1100 NM. Även denna beräkning pekar entydigt mot Skagerrak eftersom det är den enda plats där alla dessa städer kan nås med en så kort räckvidd som 1100 NM.⁸

Att Skagerrak var ett område som US Navy avsåg utnyttja framgår även av dokumentet ”*Introduction of the Fleet Ballistic Missile into Service*” som fastställdes av USA:s marinchef i januari 1957. Här framgår att ubåtarna skall operera ”near friendly or neutral shores”.⁹ Den neutrala kust som avses anser jag vara svenska västkusten. Moores och Widén kanske har en annan åsikt, det finns ju så många neutrala kuster att välja mellan; Finlands kust kanske, eller varför inte Österrikes eller Schweiz.

När Polarisprojektet presenteras för president Eisenhower och det Nationella säkerhetsrådet i januari 1957 anger marinchefen att Nordsjön är ett område varifrån det är möjligt att förstöra Kreml. På den kartbild som vid detta tillfälle användes är ubåten inritad i Skagerrak.¹⁰

Jag anser att jag med goda primärkällor som stöd har visat att den amerikanska marinledningen redan i januari 1957 började planera för att utnyttja Skagerrak som operationsområde för den första generationen Polarisubåtar. Att man valt bästa tänkbara område, kan jag som gammal ubåtschef intyga. Skagerrak är djupt ända

8 NSA, US Nuclear History, item NH00581. *Proceedings of the Special Projects Office Steering Task Group-Task II-First Meeting, Monitor and Sponsor FBM (Fleet Ballistic Missile) Development Program*, 25-26 July 1957, s 19-22. Se även; Whitmore, William F: *The Origins of Polaris*, United States Naval Institute Proceedings March 1980, s 56-59, at 57.

9 NSA, NH00570 s 1.

10 NSA, US Nuclear History, item NH00568. *Presentations on the U.S. Ballistic Missiles program before the National Security Council. Top Secret Report*, January 11, 1957, s 50.

fram till den svenska kusten, de hydro-aukustiska förhållandena är gynnsamma, huvuddelen av sjötrafiken är kanaliserad runt Skagen, och det fiske som bedrivs är lätt att undvika.

För att säkerställa att Skagerrak blev den osårbara fristad man önskade sig vidtog US Navy en mängd åtgärder. Danmarks flotta förstärktes så att man med mineringar och "barrier operations" skulle kunna spärra Östersjöutloppen. Norge fick en helt ny flotta för att förhindra att sovjetiska ubåtar kan ta sig från Murmansk ned till Skagerrak. Det gällde vidare att förhindra att Sovjetunionen gavs möjlighet att flyga med ubåtsjaktflygplan till Skagerrak över Sverige eller att basera sådana flygplan på de västsvenska flygbaserna. Därav försvars-garantin till Sverige.

Bristande källkritik

Vad har då Moores och Widén för källkritiskt att invända mot allt detta? Ingenting! De kritiserar eller ifrågasätter ingen av alla mina primärkällor. I stället kommer de dragande med massa andra källor, alla av sekunda kvalitet. Inte heller bland dessa källor görs någon källkritisk analys. De två utsagorna "*George Washington had completed three Polaris patrols off the Soviet coastline*" och "*Nor did we enter the Barents*" står ju i direkt strid med varandra. Vilken av utsagorna gäller? Än mer anmärkningsvärt är deras slutsats att följande utsaga inte skulle peka mot Skagerrak; "*the 1,000-mile missile range forced these boats [Polarisubåtar] to ride the rough waters off the northern coast of*

Europe to stay near targeting distance of Moscow". Om man tror på 1,000-mile är det Skagerrak som gäller, men Moores och Widén kanske anser att det nautiska skyddade Skagerrak inte är tillräckligt "rough" för att komma ifråga.

Vittnesutsagor

Att använda sig av vittnesutsagor, för händelser 40 år tillbaka i tiden, är ingen framkomlig väg. Jag har påvisat, låt vara med en sekundär källa som stöd, det orimliga i att besättningarna känt till var ubårens operationsområde var beläget. Varje besättning hade mer än 100 medlemmar och varje ubåt hade två besättningar. Om hemligheten spreds till en så stor grupp skulle snart tusentals personer känna till den och risken för ett avslöjande skulle öka lavinartat. Able Seaman Third Class, Dennis Stiffler är säkert en hedervärd man på alla sätt, men att hävda att hans utsaga skulle vara något bevis för att ubåten inte hade sitt operationsområde i Skagerrak, är amatörmässigt.

Moores och Widén fäster stor vikt vid kommendörkapten Robert Bowmans utsagor, låt oss därför studera vad han har att säga. Kommendörkapten Bowman håller sig till den "officiella" sanning vilken US Navy använde som en livvakt runt Polarisubåtarna. Ubåtarna opererar i Norska havet och robotarnas räckvidd är naturligtvis 1200 NM, inte heller kom man någonsin på idé att gå in i de norska fjordarna som ryssarna påstod. Bowman erkänner att man kommer närmare de tilltänkta målen om man utnyttjar Skagerrak men klassar området

som "shallow/congested". Skagerrak är djupt, sjötrafiken är tät runt Skagens fyr men resten av Skagerrak är i stort sett öde. Ibi fui.

Bowman ger vidare en glättad bild av ubåtarnas förmåga att enkelt och geschwint avfyrar robotarna. Inte ett ord om att förbättringarna skulle ta minuter, oftast tog timmar och ibland dagar att utföra. Bowman påstår vidare; "*We would NOT have repositioned the ship (closed the range to the target(s)) before firing*". Hoppsan, tror Moores och Widén verkligen på detta? Om man skall skjuta en Polaris A-1, som var en genuint oprecis robot med kort räckvidd, är det väl en bra idé att gå så nära målet som möjligt. Man hade gott om tid på sig, Moskva och de andra städerna var stationära mål. Flaggstyrman Barrios kompletterande utsaga; "*We did not have to move to any predetermined area to launch*", är en ren lögn.¹¹ Den första generationen roboteldledning var primitiv och robotbanor kunde inte beräknas ombord på ubåten. Före skott var ubåten därför tvingad att uppsöka en i förväg bestämd "launch reference square". Med ubåten stillaliggande

i denna ruta matades de i land beräknade robotbanorna in i robotens styrsystem med hjälp av utstansade hålkort.¹²

Bottenläge

I min avhandling har jag genom att studera den brist på precision som förefanns i Polarisystemet påvisat fördelen med att skjuta med ubåten liggande på havsbotten. Med denna taktik skulle det vara möjligt att verkligen träffa de "stora" städerna och inte sprida förödelse över omgivande landsbygd. Ett krav på bottenläge vid skott är en så stor taktisk begränsning att det måste ha givits samma sekreta skydd som det utvalda operationsområdet. Bowman håller sig därför till den "officiella" sanningen när han förnekar taktiken att skjuta från bottenläge.

Ubåtens köl kan ta skada vid ett bottenläge, påstår Bowman.¹³ När man intar bottenläge är ubåten avvägd, det vill säga tyngdlös och fjäderlätt. Även om man efter intagandet av bottenläge tar in sju tons övertukt för att ligga säkert still, utsätts kölen endast för en tusendel av den kraft som uppstår när ubåten dockas ned. Bottenläge

11 Barrios tjänstgjorde enligt uppgift på *USS Robert E. Lee* (1960–1964), under denna tid var ubåten bestyckad med Polaris A-1 och den primitiva roboteldledningen; Mark 80.

12 Funktionssättet för den första generationens roboteldledningar beskrivs och diskuteras ingående under projektledningens 36th möte, mars 1963, se NSA, US Nuclear History, item NH00761. *Proceedings of the Special Projects Office: Task II-Monitor and Sponsor the Fleet Ballistic Missile Development Program, 36th Meeting- 21, 22 March, 1963*, s 65-80.

13 Han nämner även rudder, exterior tanks och the sonar dome. I avhandlingen har jag redogjort för att det korta undre rodret inte lade hinder i vägen. Exterior tanks är ubåtens ballasttankar, dessa är en integrerad del av tryckskrovet och är konstruerade för att motstå en kollision utan att förlora sin täthet. Den passiva sonaren BQR-2B var placerad under ubåtens torpedtuber, den i förpiken placerade sonar domen kommer inte i kontakt med havsbotten vid ett kontrollerat bottenläge.

före robotskott intogs på grunt vatten, max 100 fot, och ubåtens kollapsdjup är mycket, mycket större än så. Att inta bottenläge på grunt vatten kan jämföras med att försiktigt lägga en pingpong-boll på ett bord, pingpong-bollen går inte sönder, inte ubåten heller.

Påståendet att lågt placerade kylvattenintag skulle omöjliggöra ett intagande av bottenläge är en ”vandringssägen” som Moores och Widén okritiskt för vidare. Om man studerar tillgängliga ritningar kan man konstatera att kylvattenintagen sitter högt. Samma sak kan man se när man tittar på fotografier av indockade Polarisubåtar.¹⁴ Det finns många praktiska anledningar till att intagen sitter högt, bland annat skulle det vara olämpligt att reaktorn förlorade sin kylning om ubåten gick på grund. Högt placerade kylvattenintag är således ingen indikation på att man avsåg ligga på botten när man sköt robotar, det är däremot den på däck placerade loggen. Uppgift om strömmens riktning och styrka var viktigt att känna till före robotskott, och med en på däcket placerad logg kunde strömmen uppmätas även när ubåten låg på botten. Bowman kan kanske ge besked om vad den på däcket placerade loggen skulle användas till nästa gång han tillfrågas.

Om man vill studera den officiella bilden

av Polarisubåtarnas operationer kan gamla vittnesutsagor vara av intresse. I andra sammanhang är de det inte.

Säkerhetsgarantin

Nu till den ensidiga amerikanska säkerhetsgarantin från 1960 och dess motiv. Genom att kritiskt granska förarbetena till, diskussionen under, samt telefonkontakter efter Nationella säkerhetsrådets möte den 1 april 1960, anser jag mig ha visat att det föreligger ett orsakssamband mellan Polarisubåtarnas förmodade behov av skydd och den ensidiga säkerhetsgarantin till Sverige. Om detta uttrycker Moores och Widén sitt starka missnöje, dock utan kritiskt ifrågasätta någon av de källor jag använt mig av.

I stället gör de diffusa hänvisningar till andra källor som de påstår bevisar motsatsen. Det fjortonsidiga dokumentet från Operations Coordinating Board som de hänvisar till var, när det upprättades, klassificerat som ”Secret”. Ett dokument med en så låg grad av sekretess kunde ges en bred spridning inom den amerikanska byråkretsen. Att det i dokumentet inte står något om Polaris är naturligt, uppgifter om ubåtarnas operationer var extremt hemliga och hölls inom en mycket begränsad krets.¹⁵

Min främsta invändning mot Moores

14 Friedman, Norman: *U.S. Submarines since 1945*, Naval Institute Press, Annapolis 1994, s 203-203. Observera även att vid ett kontrollerat bottenläge är reaktorn ”avsläckt utom för ekonomin” varför behovet av kylvatten minskar drastiskt.

15 Utöver ”Secret” fanns sekretessgraderna ”Top Secret” och ”Extremely Sensitive Information”. Uppgifter om ubåtarnas operationer återfinns sannolikt i den senare sekretessgraden, se NSA, US Nuclear History, item NH00278. *Procedures for Handling Single Integrated Operational Plan Information, Top Secret, Cable, 56846*, November 19, 1960, 4pp.

och Widén rör dock inte deras dubiösa källor och bristande källkritik. Min främsta invändning är att de missat hela poängen. Enligt deras argumentering kunde Moskva nås från Norska havet. Därför fanns inget behov för ubåtarna att gå in i Skagerrak och inte heller någon koppling mellan Polaris och den amerikanska säkerhetsgarantin till Sverige.

Det jag har visat är att alla de avgörande besluten rörande skyddet av Skagerrak fattades innan den första roboten var provskjuten från en ubåt i uläge. Vid beslutstidpunkten visste man inte om det verkligen skulle vara möjligt att skjuta från uläge och hur långt roboten skulle kunna nå. Den fristad för Polarisubåtar som skapades i Skagerrak tillkom för att under alla förhållanden säkerställa Polaris vedergällande förmåga.

I texten kan man även spåra anledningen till mina kritikernas ilska. I min avhandling har jag nämligen varit ofin nog att påpeka att den av Moores framförda hypotesen att USA skulle garantera Sveriges försvar för att därmed försvara Danmark och Norge, saknar varje spår av stöd. Nu för Moores

på nytt fram denna hypotes som varande den ”mest sannolika”. Det tror inte jag. Det hade varit en annan sak om garantin formulerats 1949 när NATO bildades, eller till och med fram till 1953, så länge Stalin levde och Koreakrigets utbrott var i färskt minne.¹⁶ Men 1960 var Chrusjtjov på väg att halvera Röda Arméns numerär och sovjetiska örlogsfartyg skrotades på stapelbäddarna till förmån för de strategiska rakettrupperna.¹⁷ Att den politiska ledningen i USA vid denna tidpunkt skulle ha blivit orolig för ett förestående anfall mot Norge och Danmark finner jag fullständigt uteslutet. Om hypotesen ägt det minsta uns av trovärdighet skulle den kunna ha använts som svepskal för den amerikanska garantin till Sverige. Men inte ens till det dög den.

Avslutningsvis vill jag skänka en tack-samhetens tanke till kommendörkapten Bowman och alla andra som tjänstgjorde ombord på Polarisubåtarna. Deras uppgift var att förhindra ett förödande kärnvapenkrig. Denna uppgift löste de framgångsrikt.

16 Efter Koreakrigets utbrott kritiserades utrikesminister Dean Acheson för att i ett tal ha förklarat att Koreahalvön låg utanför USA:s intresseområde. Kritikerna hävdade att detta tillkännagivande hade inbjudit kommunisterna till att anfälla. Acheson, Dean: *Present at the Creation, My Years in the State Department* Hamish Hamilton, London 1969, s 356-357.

17 Khrushchev, Sergei: *Nikita Khrushchev and the creation of a superpower*; Pennsylvania State University Press, University Park 2000, reduceringar inom Röda armén s 89, skrotning av örlogsfartyg på stapelbädden s 74.